

השקעה כספית בהצללת נפשות

א. מהו היקף חובת ההשקעה הכספית בהצללת נפשות? האם חובה זו מוגבלת כמו צדקה או מצוות עשה או שאין לה גבול כמצוות לא תעשה, 'לא תעמוד על דם רעך'? ואולי דינה תלוי במחלוקת שלמדנו לעיל בדין לאו שעוברים עליו ללא עשייה? מה יענו הפוסקים הסוברים שלאו שעוברים עליו בלא עשייה דומה לעשה? נשוב על עמדתם (חות יאיר קלט):
ואין לומר דעל כל פנים זה שמוטל עליו (לקבור) חייב לבזבז כל ממונו שלא יעבור על לאו זה (של הלנת המת) ולפייס השר שיניחנו לקבור, שגם הא ליתא מאחר דלא עבר הלא תעשה בפועל לא **הוי רק כמצוות עשה ולא דמי ללא תעשה בפועל שמחויב לבזבז כל ממונו.**

חשוב היטב: האם לפי עמדה זו מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' נחשבת כעשה לעניין חובת ההשקעה הכספית?

אציע סברה לחלק: מאחר שהצללת נפשות דוחה שבת, ומאחר ששבת דוחה וחשובה ממון, שהרי על האדם להפסיד כל ממונו ולא לחלל שבת, אז ודאי שהצללת נפשות חשובה יותר ממון ושעל האדם להפסיד כל ממונו כדי להציל נפשות!

חשוב על הסברה ונסה להתוכח אתה.

ב. נפתח בדיונה של הגמ' בסנהדרין בצורך במצוות לא תעמוד (סנהדרין עג):
גופא: מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או היה גוררתו או לסטיין באין עליו שהוא חייב להצילו תלמוד לומר לא תעמד על דם רעך. והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: אבדת גופו (רש"י: כגון נטבע בנהר מניין שאתה מצווה על השבתו) מניין - תלמוד לומר והשבתו לו (רש"י: קרא יתירא הוא למדרש: השב את גופו לעצמו!) אי מהתם (והשבתו לו לרבות אבדת גופו) הוה אמינא: הני מילי - בנפשיה (לטרוח בעצמו ובגופו), אבל מיטרח ומיגר אגורי (לטרוח ולשכור פועלים להצלה אם יש צורך בכך) - אימא לא (שאינו חייב בכך), קא משמע לן (לא תעמוד שחייב בכך).
ומסביר רש"י (שם):
לא תעמוד על דם רעך - לא תעמוד על עצמך משמע אלא חזור על כל צדדין שלא יאבד דם רעך.

מה מחדשת מצוות לא תעמוד על פני 'לרבות אבדת גופו'?

הראשונים כותבים שהמציל חייב אמנם לשכור פועלים, אך הניצול צריך להחזיר לו את הכסף. נלמד את נימוקם של היד רמ"ה והרא"ש. היד רמ"ה כותב (שם):
ומסתברא לן דהיכא דטרח ואגר אגורי ואצליה שקיל מיניה (לוקח מהניצול את הכסף שהוציא), דעד כאן לא חייביה רחמנא אלא למטרח בלהדורי בתר אגירי אבל לאצוליה בממוניה לא, מדאמרינן אי

מהתם הני מילי בנפשיה אבל מטרח ומיגר אגירי לא קמ"ל (שחייב לטרוח ולהשכיר) ולא אמרינן אבל בממוני' לא קמ"ל (שחייב גם בממוניה, ומכך שהגמ' לא אמרה שהחידוש שחייב בממונו, סימן שבאמת אינו חייב בממונו, והחידוש הוא רק החובה לטרוח בגופו ולהשכיר פועלים).

כיצד מנמק היד רמ"ה את חיוב הניצול להחזיר למציל את הכסף ששילם לפועלים? חשוב היטב: ניתן לדעתך למצוא בדברי היד רמ"ה תשובה לשאלת היקף חובת ההשקעה הכספית בהצלת נפשות?

ניתן היה אולי ללמוד מדברי היד רמ"ה שהמצוה מחייבת רק טרחה גופנית ולא הוצאת ממון, הרי כך הוא אומר 'דעד כאן לא חייביה רחמנא אלא למטרח בלהדורי בתר אגירי אבל לאצוליה בממוניה לא'. אולם, נראה יותר שקשה להוכיח זאת מדבריו, שכן ההו"א שהוא שולל היא שהניצול יהיה פטור מהחזרת הוצאות המציל למרות שביכולתו להחזירם. לדבריו, הניצול היה פטור אם חובת ההצלה הייתה ממונית: מאחר שהמציל קיים את מצוותו וחובתו להוציא ממון, הניצול לא חייב להחזיר. אולם, חובת ההצלה בעיקרה אינה חובה ממונית, ולכן הניצול חייב להשיב את הוצאות המציל. אך עדיין, נראה שהיד רמ"ה יודה שהמציל חייב להוציא ממון גם כאשר הניצול לא יוכל להשיב לו את הכסף.

כך עולה מדברי הרא"ש הכותב (סנהדרין ח, ב):

והניצול חייב לפרוע למציל מה שהוציא. דאין אדם מחויב להציל נפש חבירו בממונו היכא דאית ליה ממונא לניצול. כדאמר לקמן (דף עד א) נרדף ששיבר את הכלים (כדי להינצל) של רודף פטור. של כל אדם חייב, ואם היה מחויב (בעל הכלים שהנרדף שבר) להציל את הנרדף בממונו א"כ יפטור (הנרדף) משבירת הכלים שהרי ממון חבירו מחויב להציל וברשות שברם כדי להנצל.

דייק היטב בדברי הרא"ש: מתי אדם אינו חייב להציל נפש חבירו בממונו?

ג. הרב אלישיב והציץ אליעזר סבורים שאדם אינו חייב להוציא כל ממונו לצורך הצלת נפשות, והם לומדים זאת מדיונה של הגמ' ומדברי הראשונים שלמדנו. נפתח בדברי הגרי"ש אלישיב המובאים במאמר של הרב זילברשטיין (אסיא ט):

גם ממו"ח הגאון רי"ש אלישיב שליט"א שמעתי שאין אדם חייב ליתן יותר מחומש נכסיו להצלת נפש מישראל. וטעמו הוא שמקור החיוב להציל נפש הוא מהפסוק "והשבותו לו" שבא לרבות השבת גופו. אם כן כשם שעבור מצות השבת אבידה אין אדם חייב להוציא כל ממונו, כך עבור הצלת חיי חברו. ובמסכת סנהדרין ע"ג מקשה הגמרא, למה לי קרא ד"לא תעמוד על דם רעך" תיפוק ליה ממצות "והשבותו לו"? משיבה הגמ', שאלו היה נאמר רק "והשבותו לו" היינו למדים שחייב להציל בגופו, אבל לא לשכור אחרים שיצילו, קא משמע לן שחייב גם לשכור אחרים. אם כן שמענו רק שחייבים לטרוח ולשכור אחרים שיצילו, אבל לא שמענו על יתרה מזו שיהיה חייב להוציא כל ממונו להציל נפש מישראל.

נסה להסביר את הראיה של הרב אלישיב מהגמ'.

ניתן היה להבין שכוונתו ללמוד מהשוואת הגמ' בין הצלת נפשות להשבת אבידה, שדינה של הצלת נפשות כהשבת אבידה למעט הדבר שהתחדש בתשובת הגמ', החיוב לטרוח ולשכור פועלים. אולם, קשה לומר שלכך כוונתו: הרי גם הוא מחייב להוציא עד חומש בעוד שבהשבת אבידה אדם מחויב רק לטרוח בגופו ולא להפסיד ממון¹. נראה אפוא יותר שכוונתו אחרת וטיעונו כפול: ראשית, ניתן ללמוד מההשוואה הראשונית על הזיקה בין המצוות. שנית, הגמ' אמנם חידשה בתשובה חיוב להוציא ממון², אך אם הגמ' הייתה סבורה שאדם חייב להוציא כל ממונו לצורך הצלת נפשות היה לה לומר זאת, שהרי זהו חידוש הרבה יותר גדול! ומכאן שהיא סבורה שאדם אינו חייב להוציא כל ממונו.

כך סבור גם הציץ אליעזר (יט, ב):

הנה כד דייקנין חזינן דהעיקר מה שבא הרא"ש בסנהדרין שם להשמיענו הוא זה, דאין אדם מחויב להציל נפש חבירו בממונו... רק מתוך לשונו של הרא"ש שמנמק זאת "מפני שאין אדם מחויב להציל נפש חבירו בממונו היכא דאית ליה ממונא לניצול", נלמד גם זאת ממכלל לאו אתה שומע הן, דהא היכא דלית ליה ממונא לניצול כן מחויב המציל להציל נפש חבירו בממונו, ומכיון שכן שפיר יש לומר שהמכוון הוא אבל שהחיוב הוא רק עד כדי חומש מנכסיו וכי' בדומה להנפסק בשו"ע או"ח סי' תרנ"ו שמחויב בכזאת כדי שלא לעבור על מצות עשה, מכיון שהלאו בכאן הוא בדומה לזה בהיותו בהעבירה על זה בשב ואל תעשה... ומכיון שכן דמעיקרו של דבר אין חיוב להציל חבירו בממונו, א"כ שפיר יש לומר שאפילו כשאין לו (לניצול, שאז חייב להוציא ממון) איננו מחויב המציל להוציא מיהת כל ממונו כדי להצילו, אלא מחויב הנהו בזה רק כפי שמחויב שלא להיות בשב ואל תעשה בקיום מ"ע, מכיון שלא זה הוא בשב ואל תעשה.

מה פוסק הציץ אליעזר? מהו נימוקו?

ד. נפגשנו אפוא עם עמדת הציץ אליעזר והרב אלישיב הסבורים שמצוות לא תעמוד מחייבת להוציא רק חומש מהנכסים. **המהרש"ם**³ מסכים אתם אולי למעשה, שמצוות לא תעמוד אינה מחייבת אדם להוציא כל ממונו, אך מנמק זאת בדרך אחרת (שו"ת מהרש"ם ה, נד):

אבל לעבור בשב ואל תעשה שלא להציל חבירו יש לומר כיון דעוני הוי כמיתה קצת... יש לומר דאינו מחויב להפיל עצמו לעוני דחשיב כמיתה קצת במקום שהוא רק בשב ואל תעשה די ש לומר דעוני חשיב כספק (כספק נפשות)... וכמו דאינו מחויב להכניס עצמו בספק סכנה בשביל חבירו... כמו כן אינו מחויב להכניס עצמו לעוני מחשש שלא יבוא על ידי זה לספק סכנת נפשות. וגם לפי מה שכתבו חז"ל עניות מעביר על דעת קונו ואם כן הוי בכלל מה שארז"ל הלל שבת א' (מצוות לא תעמוד) כדי שתשמור שבתות הרבה.

מהו נימוקו של המהרש"ם? מה ההבדל העקרוני בין סברתו לסברות שלמדנו לעיל?

1. שכן אבדתו קודמת לכל אדם.
2. היא חייבה לשכור פועלים ולהוציא ממון ולא תמיד הניצול יוכל להחזיר את השכר ובכל זאת היא חייבה בכך.
3. מפרויקט השו"ת: "רבי שלום מרדכי הכהן שבדרון, המהרש"ם, נולד בשנת ה"א תקצ"ה (1835) באזור גליציה שבפולין ושם נפטר בשנת ה"א תרע"א (1911). הוא נחשב לגדול הדור בהלכה. שמו התפרסם בכל קהילות ישראל באירופה ובאמריקה, ואליו פנו רבים בשאלות להכרעתו הבלעדית".

פסיקתו נשענת על ההנחות הבאות: האחת, מצוות לא תעמוד אינה מחייבת להיכנס לספק סכנת נפשות. השנייה, עוני נחשב כספק סכנות נפשות. צירוף שתי ההנחות מוביל אותו למסקנתו שאדם אינו חייב להוציא כל ממונו לצורך הצלת נפשות, דבר שיכניס אותו לספק סכנת נפשות. לדבריו, מהותית אדם היה חייב להוציא כל ממונו לצורך הצלת נפשות, שלא כדברי הציץ אליעזר והרב אלישיב⁴, והפטור נובע מההשלכות המסוכנות. **רבי יעקב עמדין⁵**, בעל **השאלת יעב"ץ**, חולק וסבור שאדם חייב להוציא כל ממונו ואפילו ליפול לעוני קשה כדי להציל נפשות (א, ג):

ועוד נראה לי דכשיש עניים עטופים ברעב שיש לחוש שימותו ברעבון. אפ"ל מי שאין לו אלא כדי פרנסתו צריך לחלק להם מה שבידו. ולא ישאיר לעצמו רק כדי חייו. עד שיגיע למקום שישראל מצויים שיפרנסוהו. אף שיצטרך לחזור על הפתחים. אפילו לר"ע שלימד חי"ך קודמין לחיי חבירך דוק ותשכח.

מה מחייב השאלת יעב"ץ ומתי? התבונן שוב בדבריו ונסה לדמיין את הסיטואציה ואת עצמת החיוב.

מדברי החפץ חיים עולה כדברי השאלת יעב"ץ. הוא לומד זאת מהמעשה המפורסם בשניים שהיו מהלכים במדבר (ב"מ סב.):

שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם - מתים, ואם שותה אחד מהן - מגיע לישוב. דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חבירו. עד שבא רבי עקיבא ולימד: וחי אחיך עמך - חי"ך קודמים לחיי חבירך. וכותב **החפץ חיים** (אהבת חסד כ, ב):

ונראה דמיירי באופן שאין נוגע לפיקוח נפש ממש, אבל אם נוגע לפיקוח נפש ממש, כגון שהשבוי עומד למות, או הרעב יכול לבוא לידי סכנה על ידי רעבוננו - אין שייך בזה שעור חמש (ואדם חייב להוציא אפילו יותר מחומש מנכסיו), ולא אמרו (ב"מ ס"ב) אלא רק דחייו קודם לחיי חבירו, אבל **דעשרו קודם לחיי חבירו לא מצינו**.

נסה לחשוב על הבדל מעשי בין החפץ חיים לשאלת יעב"ץ.

ה. חשבו על המקרה הבא: יהודה חולה במחלה קשה. יש תרופה חדשה אך היא עולה סכומי עתק⁶. חבירו מסייע לו באיסוף הכספים וניגש לנעם ומבקש ממנו לתרום: יהודה חולה, ועליו לשלם מאות אלפי דולרים ואין לו כסף. כמה נעם חייב לתת? יש לו למשל תכנית חסכון של עשרות אלפי שקלים, האם עליו לתת אותה ליהודה? ואולי הוא אפילו חייב למכור את הדירה השנייה שמשכיר?

4. שדימו את המצוה להשבת אבידה ולצדקה וללאו שעוברים עליו ללא עשייה.
5. מפרויקט השו"ת: "רבי יעקב בן צבי (הירש אשכנזי) עמדין, נולד בשנת ה"א תנ"ז (1697) ונפטר בשנת ה"א תקל"ו (1776), בגרמניה. אחד מגדולי הרבנים בדורו, היה מפורסם בשל וויכוחיו ובשל ספריו. הוא למד אצל אביו בעל החכם צבי, שגם הוא היה פוסק מפורסם".
6. שאלה זו של מימון תרופות יקרות מאוד הולכת ונהיית מעשית, ויש מחלות שיש להן תרופות יקרות מאוד שמאריכות חיים ובשלב זה לפחות התרופה יקרה מאוד.

חשבו על השאלה. מה יענה הציץ אליעזר? מה יענו החפץ חיים והשאלילת יעב"ץ?

פוסקי דורנו דנו בשאלה זו שנהיית מעשית יותר ויותר בזכות התפתחות הרפואה. רבים טענו שגם אם עקרונית מצוות לא תעמוד מחייבת אדם להוציא כל ממונו, הרי שמצב זה שונה מהותית, וכך כתב בעל שבט הלוי, הרב וזנר (ה, קעד):

זה כמה שקבלתי מכתבו והרני משיב מפה חו"ל, והנה כבודו מסופק לדינא אמאי אין חיוב על כל אחד ואחד מ'ישראל להוציא כל ממונו עבור חולה מסוכן הזקוק להוצאות מרובות להצלת חייו כגון לעבור נתוחים וכו' דהא כל אחד ואחד מוזהר בלאו דלא תעמוד על דם רעך, ומבואר באו"ח סי' תרנ"ו שצריך להוציא אפ' כל ממונו שלא לעבור על לאו והוא מדברי הר"ן פ"ג דסוכה והאריך קצת בציור השאלה... והשתא לענין שאלתו דמר לפי ענ"ד יש ב' גדרים בזה דאם יארע כזה ליחיד במקום שאין מצילין אלא הוא כגון טובע בנהר וחיה גוררתו... איברא כשאין הדבר מוטל על היחיד דוקא, וכל הציבור בכלל הקריאה כעין המציאות שכתב כב' פשיטא לי שאין יחיד בפני עצמו מחויב להוציא כל ממונו, וצורת המצוה בענין זה [גם אם נגדיר דשייך על כולם הלאו דלא תעמוד וגו'] שהבי"ד או העומדים בראש יעשו את הרבים, אבל את היחיד על כל פנים אין לחייב.

גם ר' אשר וייס סבור כשבט הלוי ונלמד את נימוקו (מנחת אשר בראשית לח):

סוף דבר נראה ברור לענ"ד דחייב אדם להוציא כל ממונו להציל נפש אחת מישראל אמנם זה רק במקרה קיצוני שהוא לבדו יכול לעזור. אבל ברור ופשוט שאין האדם חייב למכור ביתו וכל אשר לו להציל חולה וכדו' כשיש רבים המצוים להציל, ומהיכא תיתי יתחייב הוא ולא אחרים שמצוות התורה מוטלת גם עליהם.

מהו חילוקם של שבט הלוי ור' אשר וייס? חשוב היטב: מהי סברת הדברים?

ר' שלמה זלמן אוירבך הביא סברה זו בתשובתו והתקשה בה (מנחת שלמה תנינא פ):

בענין החיוב לממן את ההוצאות להצלת חייו של חולה מסוכן מפשטות הגמ' בסנהדרין ע"ג ע"א רואים דחייב לעשות הכל להצלתו ואם לאו הוא עובר בלאו של ל"ת על דם רעך (לענ"ד פשוט שהחולה עצמו שפיר חייב אח"כ לפרוע לו), ואם נאמר דעל לאו שחיובו מעשה ליכא חיוב לבזבז כל ממונו, מ"מ מעשר או חומש מיהא חייב, ובפרט דמסתבר יותר שלא זו הרבה יותר חמור ושפיר חייב לבזבז כל ממונו (לכו"ע). אך לצערנו נתקלים בזה תמיד ולא עושים כך, ושמעתי שהגאון ר' ישראל מסאלאנט זצ"ל הסתפק הרבה בענין זה. ולמעשה ודאי נראה דבכהאי גוונא שרואה את חברו טובע בנהר ואין מי שיציל אותו שפיר חייב לבזבז כל ממונו, אולם כשהענין ידוע ומפורסם לרבים סומכים להקל שאינו חייב ליתן יותר מהחלק שמוטל עליו. ומכל מקום אין זה מתקבל על דעתי כי מהיכא תיתי יפטור עצמו מלאו חמור זה מפני זה שאחרים לא הוששים ועוברים על זה, והדבר צריך עיון רב.

מהי שאלתו של ר' שלמה זלמן אוירבך? השאלה קשה לך? חזור אל המקרה של יהודה שזקוק לתרופה יקרה וחברו מבקש עזרה מנעם, ודמיין מצב שבו השאלה תבוא לידי ביטוי.

דמיינו את המצב הבא: עשרה אנשים יושבים בשפת הנהר ורואים מישהו טובע. כולם מצווים בהצלת נפשות אך תשעה מהם ממשיכים לשבת. האם נאמר שחיובו של העשירי לקום ולהציל מושפע מכך שהשאר אינם מקיימים את מצוותם? ודאי שלא ושאלין קשר בין הדברים. מדוע אפוא, שואל ר' שלמה זלמן, שהחיוב הממוני שמוטל על היחיד יושפע מהרבים המצווים לסייע אם הם לא מסייעים? בוודאי שאם משפחת החולה יכולה ללכת ולבקש מאנשים רבים, עליה לעשות זאת ואין ביכולתה לבקש מאחד להציל לבדו. אך אם הם הלכו וביקשו והרבים אינם נרתמים, האם ניתן לפטור את היחיד בגלל שהרבים לא נותנים את חלקם? הרי בסופו של דבר יש כאן חיים שנמצאים בסכנה ושכסף יכול להצילם! וכאמור, שאלה זו הופכת להיות מעשית יותר ויותר בטיפולים יקרים מאוד חדשים. אנסה להציע תשובה אחרת לשאלה: יתכן שמצוות לא תעמוד על דם רעך כלל לא נאמרה במצב שבו החולה כבר מטופל בבית החולים על ידי מערכת הבריאות ורבים יכולים וצריכים לסייע. נשוב אל הברייתא שמתארת את המצבים שבהם נאמרה המצוה, 'רואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו'. במצבים אלו אדם נפגש עם אדם אחר שנתון בסכנה קיצונית, והתורה מצווה וקוראת לסולידריות, לרעות ושותפות מול הסכנה - אל תפקיר אדם אחר מול כוחות הטבע והרשע, 'לא תעמוד על דם רעך'. הסיטואציה של מימון טיפולי חיים שונה בתכלית, שכן החולה מטופל בדרך כלל תקופה ממושכת על ידי מערכת הבריאות והוא איננו מושלך ועוזב ורבים יכולים וצריכים לסייע. אנסה להוסיף ולחזק את ההבחנה הקשה אולי: במצבים המופיעים בברייתא, 'ראה אדם שטובע בנהר או חיה גוררתו', אדם חש דחף טבעי לעזור ולהיחלץ לעזרת חברו. אלו מצבי חירום שבהם כולנו נגנה אנשים שאינם נחלצים לעזרת החבר. לעומת זאת, דמיינו את המקרה הבא: אתם יושבים בירושלים, משוחחים להנאתכם עם חברכם הטוב, רגועים ושלווים, ופתאום ניגש אליכם אדם ומביא לכם מכתב עם הרבה התימות של רבנים המאשרים שבנו חולה כבד. נראה לכם סביר שבמצב שכזה התורה תצווה על מעשה כה דרמטי כהוצאת כל ממוננו? ציווי עוצמתי שכזה, לאו המחייב להציל, נאמר רק **במצב חרום**, מצב שבו אנו רואים אדם טובע בנהר, אדם שמתקיפים אותו ליסטים. במצבים מעין אלו אדם נמשך באופן טבעי להגיש סיוע, והתורה מעגנת את הרגש הטבעי בחיוב ובמצוה. כאשר מספרים לאדם על מישהו הזקוק לעזרה למימון עלויות הניתוח, מצבו הנפשי שונה בתכלית: הוא שונה כי הוא לא רואה את החבר שמצוי בסכנה; כי הסכנה אינה מיידית; כי המוות טבעי ולא נובע מרצח וכדומה; ובעיקר כי החבר מטופל על ידי הממסד הרפואי, אינו זנוח ובודד לנפשו וגורלו, וישנם רבים שיכולים לסייע. כל ההבדלים הללו יוצרים סיטואציה שונה בתכלית מכל בחינה, ובסיטואציה שכזו התורה כלל לא מצווה במצוות 'לא תעמוד על דם רעך' אלא במצוות צדקה.